

HACI BAYRAM-I VELÎ

IV. ULUSLARARASI HACI BAYRAM-I VELÎ SEMPOZYUMU

EDİTÖRLER

VAHİT GÖKTAŞ

HARUN ALKAN

ilāhiyāt 390

Hacı Bayram-ı Velî / IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu
Editörler: Vahit GÖKTAŞ, Harun ALKAN

Yayın Kurulu
Ethem CEBECİOĞLU
Vahit GÖKTAŞ
Mustafa AŞKAR
A. Cahid HAKSEVER
Harun ALKAN
Öncel DEMİRDAŞ
Mehmet YILDIZ

ISBN 978-605-69780-5-0

1. Baskı: Ekim 2019

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: TAVOOS
Sayfa Düzeni: TAVOOS
Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.
Baskı: İvme Tanıtım Tasarım - Sertifika No: 43251

ilāhiyāt

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara
Tel: (0312) 439 01 69 Faks: (0312) 439 01 68
ilahiyyayin@gmail.com

EŞREFOĞLU RÛMÎ'NİN MÜZEKKİ'N-NÜFÛS İSİMLİ ESERİNDE NEFS-İ EMMÂRE'NİN ÖZELLİKLERİ VE ISLAHI

DOÇ. DR. İBRAHİM BAZ
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
TASAVVUF ANABİLİM DALI
ibrahim.baz@hotmail.com

Giriş

Tasavvufî eğitim olan seyr u sülûk, ruhun güçlendirilmesi veya nefsin tezkiye edilmesi üzerine odaklanmıştır. Nakşibendîlik gibi tarikatlar daha ziyade kalp, ruh, sır, hafi ve ahfâ şeklinde belirlenmiş olan letâifler yoluyla ruhun güçlendirilmesini; Kadirilik, Rifailik ve Halvetîlik gibi tarikatlar ise nefsin terbiyesi ve tezkiyesi ile beşerin en düşük kişilik düzeyi olarak kabul edilebilecek nefs-i emmâre makamından nefs-i mutmainne makamına çıkmasını hedeflemiştir. Hacı Bayram-ı Velî'nin talebelerinden biri olan Eşrefoğlu Rûmî, Müzekki'n-nüfûs isimli eserinde, adından da anlaşılacağı üzere bu konuya ayrı bir önem vermiştir. Ona göre nefsin mertebeleri hususunda üçten başlayarak yediye kadar değişik sayılar ifade edilmekle birlikte esasında dördttür. Bunlar nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime ve nefs-i mutmainne'dir. Bu tebliğde Eşrefoğlu Rûmî'ye göre en alt seviye olan nefs-i emmâre'nin tanımı, özellikleri ve ıslahı üzerinde durulacaktır.

1. Nefs Kavramı ve Nefsin Mertebeleri

Sûfilere göre nefis kavramı, tasavvufî hayatı gerekli kılan ontolojik temellerden biridir. Bütün kutsal kitaplar gibi Kur'an-ı Kerim de, İslam'ın temel ilkelerini ortaya koyarken, Hz. Peygamberin varlığı bizzat bu ilkeleri pratik etmek ve bunun nasıllığını göstermek yani öğretmek temellidir. Bir başka ifade ile Hz. Peygamberin genel anlamda hayatı diyebileceğimiz sünnet, bu pratiğin ifadesidir. Ashabın İslam'ın kurucu metni olan Kur'an-ı Kerim ile ilişkileri de öncelikli olarak onu pratize etmek yönüyledir. Sahabe döneminden sonra peygamberden gördüğü gibi yapma geleneği zayıflamaya başlamış ve işte bu dönemde bir kısım kimseler, mal ve makam hırsı ile asıldan ayrılmaya tepki göstermişler ve kendilerini ibadete vermişlerdir. Kendilerine zahid denilen bu ilk sûfilere göre insanı gayesinden uzaklaştıran, onu ucub, kibir, hırs, şehvet ve şöhret düşkünü yapan temel unsur, nefs-i emmâredir. İşte bu nedenle nefsin özelliklerini tanıma ve onunla mücadele etme usullerinin bilinmesi ihtiyacı yani nefsin varlığı tasavvufî hayatı gerekli kılmaktadır. Bu nedenle nefis kavramı, tasavvuf literatüründe özel bir yere sahiptir. Lügatte bir şeyin kendisi, aslı, özü, varlığı,¹ gibi anlamlarına gelen nefis, sûfilere göre olumsuz bir anlam taşımaktadır. Tasavvuf ehli, nefis kavramını kullandıklarında genellikle insanı ilahi emirlerden uzaklaştıran ve kötülüğü emreden nefs-i emmâreyi² kast etmişlerdir. Onun zararlarından korunmak ve kurtulmak için de öncelikle onun mahiyetini ve özelliklerini³ tanımak gerektiği üzerinde durmuşlardır. Bu münâsebetle tasavvufta nefse muhâlefet, bütün ibâdetlerin başı ve bütün mücâhedelelerin kemâli⁴ ve cihâd-ı ekber olarak görülmüştür.⁵

¹ Firuzâbâdi, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut, 1991, c. IV, s. 413; Ögke, Ahmet, *Kur'an'da Nefs Kavramı*, İnsan Yay., İstanbul 1997, s. 13-15

² Yusuf Suresi, 12/53

³ Nefs, yalnız sûfilerin değil, aynı zamanda filozofların da konularından biridir. Bu konuda en detaylı açıklamalardan biri İbn Sinâ'ya aittir. Bkz. Ebû Ali İbn Sinâ, *Ahvâlü'n-nefs* (Klasik Psikolojinin Temel İlkeleri ve Problemleri), çev.: İsmail Hanoglu, Elis Yayınları, Ankara 2019.

⁴ Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyyetü* (Kuşeyri Risâlesi) haz.: Süleyman Uludağ, Ankara 1991, s. 290-294.

⁵ Bu konuda M. Hamdi Yazır şöyle der: "Seyf ile cihadın mebnâsi ilim ile cihaddır .Bunun esası da harici düşmandan evvel nefsin cehaletine ve şehevâtına karşı cihattır ki buna "cihadı ekber" tesmiye olunmuştur." Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Yayınları, c. IV,

Her ne kadar külli bir anlam içerse de, “Nefsini bilen Rabbi ni bilir” şeklindeki rivayet, sûfîlerin bu tanınmanın gerekliliği konusundaki delillerinden biri olmuştur. Eşrefoğlu Rûmî de nefsin mertebelerine geçmeden önce nefsin mahiyeti ve nefsi bilmenin yöntemi üzerinde durmuştur. Eşrefoğlu'na göre nefsi bilmenin üç mertebesi bulunmaktadır. Bunlar sûret-i nefsi bilmek, sıfât-ı nefsi bilmek ve zât-ı nefsi bilmektir. Mana bilinmeden hakikat anlamayacağı için, nefsin bu boyutlarını yahut anlam katmanlarını bilmek, nefsi yani kişinin kendisini bilmesi anlamına gelmektedir. Kendini bilmek ise Allah'ı bilmenin yoludur. Tasavvuf literatüründe marifet kavramıyla ifade edilen bu bilme, bütünüyle gerçekleştiğinde ve bu perdeleri kaldıracak mücâhede ve mücadele yapıldığında kişi ile Allah arasında bulunan perdeler kalkar. Bâyezid-i Bistâmî ve Hallac-ı Mansur gibi kimseler bu tanıma/marifet hâletini yaşamışlardır. Kişi, kendisini bilmekle birlikte Allah'ı bilmese, marifet-i nefis tahakkuk etmemiş olur. Zira kişinin kendi nefsini bilmesi, Allah'ı bilmeyi doğurur.⁶ Dolayısıyla Allah'ı bilmeyenin kendini bildiğini iddia etmesi hakikat değildir. Yunus Emre'nin “şeriat tarikata yoldur varana” diyerek ifade ettiği üzere şeriat ve tarikat hakikate giden yolda bir araçtır. Amaç, “marifet hakikat ondan içeri” denilerek ifade edilmiş ve seyr u sülûk denilen insanın manevî seyrinin neticesi olarak görülmüştür. İşte bu yolculukta kul ile Allah arasındaki nefis ve dünya perde olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla insanın beşer boyutundan kurtularak insan-ı kâmil olabilmesi için bu perdelerden kurtulması gerekli görülmüştür.

Eşrefoğlu'na göre nefis, süt emen çocuk gibidir. Ona süt verdikçe emmeye devam eder. Sütten kesildiği vakit diğer gıdaları almaya ve onları yemeğe alışır. Ruhun gıdası zikir ve ibadetler, nefsin gıdası ise dünyalık arzu ve isteklerdir.

ss. 2548-2549.

⁶ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, Haz: Abdullah Uçman, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 37-38.

a. Nefs-i Emmâre

Eşrefoğlu Rûmî, nefsin mertebeleri sayısından üçten başlayarak yediye kadar değişik sayılar ifade edilmekle birlikte, kendi kanaatinin dört olduğunu söyler. Bunlar nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime ve nefs-i mutmainne'dir.⁷ Eşrefoğlu Rûmî, bu dörtlü tasnifi kabul ederek Halvetî gelenek içerisinde yaygın olan yedili tasniften ayrılmaktadır. Ona göre ilk üç mertebede marifet tahakkuk etmez. Bir nevi ilk üç mertebe, marifet ve hakikat yolculuğudur. Kişi dördüncü ve son mertebe olan nefs-i mutmainne makamına geldiğinde ancak o kişide marifet hâsıl olur ve hakikat tahakkuk eder. Nefs-i mutmainne makamı, Allah'ın muhatap olarak kabul ettiği ve huzuruna davet ettiği makamdır. Bunun delili de "Ey mutmain olan nefis! Allah'tan razı olarak ve Allah'ın rızasını kazanmış olarak Rabbine dön!"⁸ âyetidir.

Eşrefoğlu'na göre en aşağı mertebe olan nefs-i emmâre makamı, dindar olanların da olmayanların da ortak makamıdır. Bu kimseler kendi nefislerine zulmeden kimselerdir.⁹ Nefs-i emmâre sahipleri üç tafdeden oluşmaktadır. Biri mü'min olmakla birlikte fasık kimseler, diğerleri ise münafık ve kâfirlerdir. Fâsıklar iman ve ibadeti olmakla birlikte günah işleyen ve bunda devam edenlerdir. Bu kimseler tevbe ederlerse fâsıklık sıfatından kurtulurlar. Bir kimsede, nefs-i emmâre beden ülkesine sultan olur ve emrini icra eder ve saltanatı sürdürürse, o mülkün sahibi yukarıda sayılan üç zümreden biri haline gelir.¹⁰

b. Nefs-i Levvâme

Nefsin ikinci mertebesi, nefs-i levvâme¹¹ makamıdır. Kendi ayıp ve kusurlarının farkına varmaya başlayan ve bu nedenle kendisini kınayan ve ayıplayan bu nefis de hala zâlimdir. Zira bir yönüyle emmâre nefse bakmaktadır. Eğer bu makamda bulunan kişi

⁷ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfus*, s. 255.

⁸ Fecr Suresi, 80/27.

⁹ Fâtır Suresi, 35/32.

¹⁰ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfus*, s. 30-31.

¹¹ Kıyâme Suresi 75/2

emmâre nefsin kişiyi ayartan, Hak'tan ve hakikatten uzaklaştıran hilelerine aldanırsa yeniden en aşağı derece olan emmâre nefis makamına düşer. Ancak levvâme nefis sahibi kişi, bulunduğu yerden nefis-i emmâre yönüne değil de nefis-i mülhime yönüne yüzünü çevirir ve onun özelliklerini üzerine almaya çalışırsa bu durumda levvâme nefsten bir üst makam olan mülhime nefis makamına çıkar. Bu durum, nefis-i mülhime için de geçerlidir. O da nefis-i levvameye meyl ederse yeniden geldiği yere inerken, bunun tam tersi olarak mutmaine nefsin özellikleriyle muttasıl olmaya çalışırsa da nefis-i mutmaine makamına erişir. Eşrefoğlu Rûmî'ye göre bazı sûfilerin ayrı birer makam olarak saydıkları nefis-i râdiye ve nefis-i mardiyeye makamları müstakil birer makam olmayıp, mutmaine makamının iki sıfatı konumundadır.¹²

Eşrefoğlu Rumî, kişinin nefis muhasebesi yapması ve bunun neticesinde yaptığı hata ve işlediği günahlardan tevbe etmesinin özellikle levvâme nefis makamında önem arz ettiğini ve bunun bir müşid-i kâmilin rehberliğinde yapılmasının gerekliliğine dikkat çeker. Zira bu makam, kişinin iç dünyasında huzura ermek için başlattığı bir iç huzursuzluk, nedamet ve iyiliklerle kötülüklerin savaşı alanı gibidir. Bir yandan emmâre nefsin arzu ve alışkanlıkları diğer yandan bunların yanlışlığı nedeniyle duyulan nedamet ve onların yerine güzel hasletleri koyma istek ve gayreti bulunmaktadır. Emmâre nefse bakan yönüyle “makam-ı tehlikedir ve hatar-ı azîmdedir.”¹³ Eşrefoğlu'na göre bu makamda olan kişi nedâmet halinde Allah'a tevbe etmiş ise Allah'ın fazlıyla cennet ehli olarak görülebilir. Zira bunlar nedamet ve tevbe ehli olarak öldüklerinde “Allah onların günahlarını sevaba çevirir, tevbeleri sayesinde bütün günahlarını affeder.”¹⁴ Bununla birlikte Eşrefoğluna göre levvâme nefis sahibi kimseler dünya hayatında ilham-ı ilâhi ve keşf-i hakikat lezzetini tatmamış kimselerdir.¹⁵

¹² Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 38.

¹³ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 40.

¹⁴ Furkan Suresi, 25/70.

¹⁵ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 38.

c. Nefs-i Mülhime

Nefsin üçüncü mertebesi olan mülhime makamı¹⁶ ise levvâme makamı ile mukayese edilmeyecek derecede yüce bir mertebedir. Bu mertebede bulunanlar, emmâre nefsin insanı hangi hallere düşürdüğünü bizzat yaşayarak yahut başkalarında şahit olarak bilen ve bu nedenle tevbe ederek levvâme makamında bulunmuş kimseler iken, levvâme kalmanın yeniden emmâreye inme tehlikesini yakinen bilen ve bu nedenle riyâzet ve mücahede ilacı ile mülhime makamına eren kimselerdir. Dünyaya aldanmamak için zâhit, emmâre nefse uyararak azaba düşür olmamak için korku/takvayı kendilerine kamçı eyleyerek, tarikat yolunda seyr u sülûk ile tasfiye-i kalp yapmışlardır. Bu makamda kalabilmek için kişinin sıkı bir riyâzet yanında gece gündüz zikir-i dâim halinde bulunması gerekir. Bir başka ifade ile emmâre nefsin kötü huylarının riyâzet nârı ile yakmak gerekir. Böyle yaptıkça emmâre nefsin süflî istek ve hevası kalpten silinerek yavaş yavaş o kalpte basiret gözü açılmaya başlar. Böylece levvâme makamında bulunanların eremedikleri ilhâm-ı ilâhiye mazhar olurlar ki bu makam da ismini ilhamdan almaktadır. Böylece bir yandan günahlardan uzaklaşırlarken diğer yandan ilham-ı ilâhi ve ibadetlerin lezzetini tatmış olurlar.¹⁷ Riyâzet nârı, nûra vesile olur. Eşrefoğlu'na göre bu makama eren yani riyâzet ile kötü huylarını iyi huylara tebdil eyleyen kişi, ölmeden önce ölmeyi gerçekleştirmiş kişidir. Bu da ölmeden önce, gerçek manada dirilmektir. Bu da sıfât-ı hâmede ile mevsûf, müzeyyen ve müşerref olmaktır.¹⁸

Bu makama eren kimseler bir güzel ses duyduklarında o sesin nereden geldiğine bakmaksızın elest bezminde kendilerine yapılan hitabın lezzetini ve zevkini alırlar. Mevlânâ Celâledd-i Rûmî'nin demirci çekicinden gelen sesle vecde gelerek semâ etmeye başlaması böyle bir haldir.¹⁹ Ancak bu makamda kişiye yalnız ilham-ı rahmânî değil, şeytânî ihamlar da gelebilir ki bunlardan kaçınmak gerekir. Eşrefoğlu'na göre insana gelen ilham nefsânî, şeytânî,

¹⁶ Şems Suresi 91/7-9.

¹⁷ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 40.

¹⁸ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 41.

¹⁹ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 42.

melekî, kalbî ve Rabbânî olmak üzere beş kısımdır. Nefsânî ve şeytânî ilhamlar insana vesvese ve fesat verir. Nefsin ilhamı bir tür-lü, şeytanın ilhamı değişik suretlerde gelir. Kalbî ilhamlar hikmet ve ibadete sevk eder. Bu ilhamı dikkate almak gerekir.²⁰ Nefs-i mülhime makamına erenler ümmetin hâs'sıdır. Mutmainne makamına gelenler ise hassü'l-hâssıdır.

d. Nefs-i Mutmainne

Eşrefoğlu Rûmî'ye göre dördüncü ve son makam olan nefs-i mutmainne makamı²¹, makam-ı aşktır. İlk üç mertebenin haleti akıl ile anlaşılabilir ve anlatılabilir iken aşk ehlinin makamı olan mutmainne makamı aklı ifadenin üstündedir. Aşk kazanının altı sürekli bir ateştir. Yani aşka ermek için ateş-i aşk ve riyazet ile pişmek gerekir. Kur'an-ı kerimde "sâbıkûn"²² olarak tanımlanan zümre bu makamda olanlardır. Dünyalık olandan heveslerini keserek âhret gıdalarına ve yalnız Hakk'ın cemaline yönelenlerdir. Kendi canlarında fâni olup, Allah ile bâki olanlardır. Eşrefoğlu, bu kimselerin halini anlatmak için bir de şiir yazmıştır. Şiirin iki beyti şu şekildedir:

*Onlar esrik dürür dâim ayrılmaz
Onlar fehmeylemez subh ile şâmu
Onlar varlıkların Hakk'a veriptir
Onların Hak ile dâim kıyâmı²³*

Bu makamda bulunanlar iki cihan muradından kesilmiş, yalnız Hakk'ın rızasını talep eden kimselerdir. Yere göğe sığmayan Allah'ın sığıdığı ve tecelli ettiği kalp, bu kimselerin kalbidir.²⁴ Allah'ın irciî hitabına muhatap olan kimseler de yine bu makamda olanlardır. Eşrefoğlu bunu şöyle anlatır:

²⁰ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 43.

²¹ Fecr Suresi, 89/27.

²² Vâkıa Suresi, 56/10.

²³ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 54.

²⁴ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 55.

*Sen onu isterim sanırsın ey dün
O seni istese olur dün gün
O sana gel dese yol genez olur
Uçarsın kuş gibi irak az olur²⁵*

Nefs-i mutmainne makamına eren kimselerin belli başlı sıfatları şu şekildedir: Haya, cömertlik, şecaat, tevazû, hilm, mürüvvet, kanaat, sabır ve şükür.

2. Nefs-i Emmâre'nin Özellikleri

Eşrefoğlu Rumiye göre nefs-i emmârenin yedi büyük sıfatı vardır ve bunlar yedi cehenneme işaret eder. Buna mukabil nefs-i mutmainnenin de sekiz önemli vasfı vardır ki onlarda sekiz cennete işaret eder. Nefs-i emmârenin sıfatları hevâ, gazap, şehvet, hırs, cimrilik, ucub ve kibirdir.²⁶ Nefs-i emmârenin yedi kötü sıfatını gideren yedi haslet bulunmaktadır. Bunlar açlık, susmak, az konuşmak, az uyumak, uzlet, kelime-i tevhid ve tevbe etmektir.

Nefs-i emmârenin sıfatları insan için hem dünya hayatında hem

²⁵ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 46.

²⁶ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 40.

de ahirette birer azgın ejderha gibidir. Eşrefoğlu Rumiye göre yedi başlı bir ejderha olan nefş-i emmârenin büyük başı dünya sevgisidir.

Nefs-i emmâre insanın damarlarında dolaşan şeytan gibidir. Görünmez ancak zahirde onun ahlak-ı zemime olan sıfatları bellidir.

Onu islah etmenin yolu onu aç bırakmaktır. Böylece takatsiz kalır ve sahibine itaat eder. Yahut riyazet ile onu zindana koymak gerekir. Riyazet az yemek, az uyumak ve az konuşmakla olur. Bununla birlikte bu nefş ölmez, insanın zaafını gözetir. İnsan zikirle gafletten ve zaaftan kurtulur.

3. Nefs-i Emmârenin Islahı

Sufiler, insanın süflî hasletlerden kurtularak ulvi huylarla muttasif olmasının eğitime seyr u sülûk demişlerdir. İki de yolda olmayı ifade eden kavramlardan oluşan bu eğitim metodunda insanın emmâre nefsin özellikleri olan ahlak-ı zemîmeden kurtulması ve mutmainne nefsin özellikleri olan ahlâk-ı hâmide ile muttasif olmasının yolu ortaya konulmuştur. Eşrefoğlu Rûmî'ye göre kötü huyların terki ve kişinin onlardan kurtulması bir nevi ölmeden önce ölmek gibidir. Ancak bu yeterli değildir ve birinci aşamadır. Öldükten sonra yeniden dirilmek gerekir ki bu da ancak ahlak-ı hamîde ile mevsûf olmakla gerçekleşir. Eşrefoğlu Rûmî, İsrâ Sûresi'nin 72. ayetinde beyan edilen "Her kim dünyada kör ise, ahirette de kördür." hakikatin kafa gözü değil, gönül gözü olduğunu söyler. Ona göre kafa gözünün körlüğü hakikati görmeye ilgili değildir ve hakikati gören ya da göremeyen basiret yani gönül gözüdür.²⁷ Eşrefoğluna göre nefş-i emmâreden kurtulmak için dünyanın hakikatini kavramak ve ona karşı zahit olmak gerekir.

a. Dünyanın Hakikatini Kavramak ve Ona Karşı Zahit Olmak

Eşrefoğlu'na göre insanı nefş-i emmâre makamına bağlayan temel unsur, dünya sevgisidir. Bu yönüyle dünya, kul ile Allah arasında-

²⁷ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 41.

ki perdelerin genel adıdır. Hâlbuki ona göre dünya bir fitnedir ve bu nedenle “lâ-şey” yani yok hükmündedir. Yok demek, hakikatte hiç demektir ve hiçe gönül vermek de gönül vereni hiç haline dönüştürür ve değersizleştirir. İnsanı nefs-i emmâre makamında tutan ve onun ahlakıyla ahlaklandırان dünyanın muhabbeti, süsü, onun gönülde büyük görülmesi, ondan elde edilenlerin övünç kaynağı sayılmasıdır. Dünya, bu hilelerle muhibbini mağlup eder ve işte bu nedendir ki Allah dostları için dünya düşman hükmündedir. Hak dostları onun hile ve fenalıklarını bildiği için onu açık ve âşikar düşman sayarlar. Ancak hakikatta kâfir olanların bile düşmanıdır dünya. Onlara kendisini gerçek gibi göstererek hile ile onları yollarından sapıtmıştır. Dünyanın süsü, onlara düştükleri tuğyan ve küfrü göstermemiştir. Ahirette bunun hakikatine varacaklar²⁸ ancak geri dönüş mümkün olmayacaktır. İşte bu nedenle mü'min, akıllı davranmalı ve vakit varken kendini dünyanın hilelerine karşı mağlup olmadan bir hayat sürmelidir.²⁹

Eşrefoğlu Rumi dünya ile insanın ilişkisini anlatırken, onu “gönle koymak” veya “gönül vermek” kavramları üzerinde durur. Ona göre dünya arzusu ve hevesi gönle girdiğinde insanı istikametinden alıkoyar. Bunu da şöyle bir hikâye ile dile getirir. Bir kafil Hacı ibadeti için Kabe'ye doğru giderken Bağdat yakınlarında mola verirler. İçlerinden biri bütün uyarılara rağmen şehre gider ve orada hevâsına aldanarak türlü günaha girer. Gece orada uyur. Uyandıığında gönlünün meylettiklerini yanında bulamadığı gibi, şehrin dışında konaklayan kafilenin de yerinde kalmadığını ve Kabe'ye doğru çoktan ayrılmış olduklarını görür. Bu hikâyede Bağdat şehrini, bütün süs ve ihtişamıyla dünya olarak sembolize eder ve dünyaya dalmanın kişiyi asıl maksadından alıkoyduğunu ifade eder.³⁰

Eşrefoğlu Rumi'ye göre akıllı kişi dünyaya zahit olmalıdır. Dünyanın hilesine kanmamak için onu gönle koymamalıdır. İhtiyaç sahiplerine dağıtmayı da bilmelidir. Fakir fukaraya yemek vermeli, sırtını giydirmelidir. Aksi takdirde, dünya malına aşırı

²⁸ Mü'minûn Suresi, 99-100.

²⁹ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s.71-72.

³⁰ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s.73-74.

tamah ve onu biriktirme arzusu, gönülde dünyaya bir yer açar. Dağıtmak ve tasadduk etmek ise onu gönülden uzaklaştırır. Arif olanlar, isteklerinin değil ihtiyaçlarının peşinden koşarlar. Arif olanların dünyalık talepleri onu tasadduk için, ehli dünya olanların ise onu biriktirmek içindir.

Peygamberlerden de çok zengin olanlar vardı ancak onların dünyalık olana karşı gönüllerinde yer yoktu. Ahirette insanın içi dışına çevrilir ve kişiye gönlündeki kıyafet giydirilir, gönlündekine göre değer verilir. Dünya şeytanın hile ve oyun alanıdır. Arifler de bunu bilerek, dünya kendilerini terk etmeden kendileri dünyayı terk ederler. Bu da Allah'ın huzuruna çıkmadan, rızasına ermenin yoludur. Eşrefoğlu'na göre akıllı kişinin dünyaya karşı tavrı üç hususla meşgul olmaktır: Dünya insanı terk etmeden, insan dünyayı terk etmeli, kabre varmadan kabrini imar etmeli, Allah'ın huzuruna varmadan önce rızasına layık olmalıdır. Eşrefoğlu Rumi bu hususta Muaz b. Cebel'den bir rivayetle sözünü güçlendirir: "Dünya bir ekinliktir. Âdemoğulları ekindir. Azrail biçicisidir ve kabirler destelerdir. Kıyamet harmangâhıdır. Cennet ve cehennem ise ambarlarıdır."³¹

Eşferoğlu dünyanın bu aldatıcı ve alçaltıcı yönünü yazdığı bir şiirinde de şöyle ifade etmiştir:

*Eyâ gönül aç gözünü bir bak bu dünya haline
Ya hiç geldi mi bunda girmedi kimse ecel dârına*

*Bu dünyayı benim sanıp zinhâr buna verme gönül
Tez tez nice noksan eder bir bak bunun kemâline*

*Buna gönül verenlerin ahir mağlupluktur işi
Ahir yere vurdu anı erdirmede visaline*

*Arif olan baktı gördü bunun mekr u hilelerin
Banmadı bir parmak dahi bunun ağulu balına*

³¹ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 75.

*Eşrefoğlu Rûmi sen de ahir toprak olusersin
Toprak olmadan toprak ol aldanma bunun âlîna*³²

Eşrefoğlu, insanı emmâre nefse mahkûm eden dünya sevgisini dile getirirken, dünyanın hakikatini bir kısmı hadislerden mülhem olarak bazı sembollerle anlatır. Ona göre “dünya bir ağaç gölgesi”, “ahirete geçilen bir köprü”, “akıp giden bir dere”; dünya ehli ise bir gemi gibidir. Su geminin altında kaldığı sürece ne kadar çok olursa olsun ona zara vermez. Ancak geminin içine girmeye başladığı andan itibaren gemi içindekilerle birlikte batmaya başlar. Dünya da insanın kalbine girmeye başladığı andan itibaren o kalbi doldurmaya ve boğmaya başlar. Bu nedenle her hatanın başı dünya sevgisidir.³³ Onun damlası gönle girmeye başlarsa bir ateş zerresi gibi onu yakmaya başlar. Onu söndürmenin yolu da onu dağıtmaktır. Dünyadan maksat dünya metadır. İnsanı Allah yolundan alıkoyan evlat ve mal da bu metadandır. Dünya sevgisi, insana ölümü unutturur. Tûl-i emele yönlendirir. Nihayet Allah’ı unutturur. Allah’ı unutanların akıbeti ise ahirette unutulmaktır.³⁴

Eşrefoğlu Rûmiye göre nefs-i emmâre vuslatın önündeki perdedir. Onun hilelerinden kurtulan kişi ise vuslata eren kişidir. Kişinin dünya ile birlikte kendi hakikatinin farkına varması gerekir. İnsanın kendisine üflenen ruhun yüceliğinin farkına varmayarak kendini süfli bir hayata sürüklemesi ve varlığı ten sanması büyük bir aldanmadır. Böyle kabul eden kişi kendi halinin başını ve sonunu düşününce, düştüğü durumun hakikatini anlar. Zira pis kokulu bir su olan meniden dünyaya gelmiştir. Öldüğünde de kokmaya başladığı için hemen en sevdikleri tarafından kabre konulur. Kişinin kendini beden ve ten görmesi ve ona göre davranması, ancak “necaset hamalı” olmaktan başka bir şey değildir.³⁵

Eşrefoğlu Rûmiye göre nefs-i emmârenin her bir sıfatı bir ej-

³² Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 78.

³³ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s.93-94.

³⁴ Tevbe, 9/67.

³⁵ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 86.

derha gibidir. Ancak bütün bunların en büyük başı, dünya sevgisidir. Kişi uğraşarak bu ejderhanın başlarından her birini kesmeye muvaffak olsa bile, en büyük baş olan dünya sevgisini gönlünden sökmediği sürece diğerlerine de fazla zarar veremez. Ona göre, nefs-i emmârenin ejderha başı gibi olan sıfatlarının ilacı üçtür. Bunlar: Hasta ziyaretinde bulunmak, cenaze namazı kılmak ve kabir ziyaretine gitmektir. Görüldüğü üzere üç ilacın merkezinde, ölüm kavramı yer almaktadır. Nefs, her ne vakit dünyalık arzularla azmaya başlayacak olursa, önüne ölüm düşüncesi dikilmelidir. Ölüm düşüncesi, nefs-i emmârenin başını ezen bir tokmak gibidir. Âşıkların buldukları makama gelmeleri de bu suretle olmuştur. Onlar Allah'a ulaşmanın şartını nefs-i emmâreden kurtulmakta yani dünyayı gönülden çıkarmakta görmüşlerdir. Eşrefoğlu Rumi, ölüm kavramın merkezde yer aldığı üç hususu, nefs-i emmârenin ilacı olarak tanımlamaktadır. Bunların tatbik edilmesiyle gönül nurlanır ve gönül gözü açılır. Bu ilaçlar ve onlardan ne şekilde istifade edileceği sırasıyla şu şekildedir:

b. Nefs-i Emmârenin İlaçları

1. Hasta Ziyaretinde Bulunmak

İnsanın hasta ziyaretinden istifade edebilmesi için, ziyaretçi, hasta kişinin kendisi olduğunu düşünerek ziyaret etmelidir. Kendi kendine dünya telaşının, kavgası ve gürültünün boş olduğunu ayağa bile kalkamadığını ve bir döşeğe mahkûm kaldığını söylemelidir. Yoksa yabancı birine âdeten yapılan ziyaret, kişiye fayda vermez.

2. Cenaze Namazı Kılmak

Cenaze namazı kılan kişi de kendi namazının kılındığını düşünerek vazifesini icra etmelidir. Zira tabut denen bineğin sadece ölen kişinin değil, kendisinin de bineği olduğunu bilmelidir. Ve ölüm gelecekse her gelecek olanın yakın olduğunu kavramalıdır. Tabuttaki kişinin bütün varlıklarını bıraktığı ve çıplak şekilde dünya hayatının sona ereceğini tefekkür etmelidir.

3. Kabir Ziyaretinde Bulunmak

Kabre varan kişi kendisinin de bir kabirde yattığını, ziyaretçilerin üzerine basarak geçtiğini, teninin çürüdüğünü, gözlerinin oyulduğunu, dilinin sustuğunu ve eğer nefs-i emmâreye uyararak bir hayat yaşadıysa, ömrünün hebâen mensûra olduğunu ve hatta bu nefsin her sıfatının bir ejderha olup kabirde kendine azap ettiğini düşünmelidir. Bu dünyadan ancak Hakkı seven ve onun rızasına eren bir gönül götürmek gerektiğini tefekkür etmelidir.

Eşrefoğluna göre bu üç ilacı sürekli ve usulüne uygun şekilde alan kişinin kalbinden dünya çıkmaya başlar ve basiret gözü açılır.³⁶

Sonuç

Hacı Bayram-ı Velî'nin talebelerinden biri olan Eşrefoğlu Rumi, tasavvufî eğitimde önemli bir yeri olan nefsin tezkiyesi hususunda Müzekki'n-Nüfus isimli bir eser kaleme almıştır. Bu eserde insanın en süflî düzeyi olan nefs-i emmâreden başlayarak en ulvî düzey olan nefs-i mutmainneye kadar ki sürecini açıklamıştır. Bilindiği üzere birçok sûfi tarafından nefsin mertebeleri yedi olarak görülürken, Eşrefoğlu Rûmî, bunu dört olarak kabul etmiş, nefs-i mutmainneyi nefs-i kâmile ile aynı kabul ederken, râziye ve marziyye makamlarını, mutmainne makamının sıfatları olarak görmüştür.

Ona göre insanı nefs-i emmâre makamına bağlayan bağ, dünya sevgisidir. Halbuki, Eşrefoğlu Rûmî'ye göre dünya hayatı rüyada görülen bir saltanat hükmündedir. İnsan, rüyadan uyandığında nasıl o saltanattan bir eser kalmazsa, ölümlü uyandığında da geride kalan yalnız kulluğudur. Bu nedenle akıllı olan kişi bu dünya hayatını bir saat gibi bilmeli ve o saati taat ile geçirmelidir. “*Şunlar kim kendini sultan sandılar/ Ahir toprak olunca utanırlar*” diyerek dünya saltanatına aldanmanın akıbetini dile getirmiştir.

Eşrefoğlu'na göre akıllı kişi toplayan ve biriktiren değil, dağıtan ve tasadduk edendir. Yani devşiren derviş olamaz. Derviş-

³⁶ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfus*, s. 130-132.

lik terk ve tevbe ile başlar. Eşrefoğlu dünyaya bağlanmamak ve nefs-i emmârenin elinden kurtulmak için üç ilaç önerir. Bunlar hasta ziyaretinde bulunmak, cenaze namazı kılmak ve kabir ziyareti yapmaktır. Ancak bunları yaparken kişinin uyması gereken bir usul vardır. Hasta ziyaretinde kendini hasta görmeli, cenaze namazında kendi namazını kılmalı, kabirde kendi yattığını düşünmelidir. Özetle ona göre ölüm ve ötesini düşünmek, kişiyi nefs-i emmârenin elinden kurtaran en etkili ilaçtır.

Kaynakça

- Ebû Ali İbn Sînâ, Ahvâlü'n-nefs(Klasik Psikolojinin Temel İlkeleri ve Problemleri), çev.: İsmail Hanoglu, Elis Yayınları, Ankara 2019.
- Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, Haz: Abdullah Uçman, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 37-38.
- Fîruzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut, 1991.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyyetü* (Kuşeyri Risâlesi) haz.: Süleyman Uludağ, Ankara 1991
- Öğke, Ahmet, *Kur'an'da Nefs Kavramı*, İnsan Yay., İstanbul 1997.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Yayınları, trs.